

Knut Hamsun

*Po zarostlých
stezkách*

Přeložila Veronika Dudková

MLADÁ FRONTA
Praha 2002

Hamsun sa dovoláva procesu...

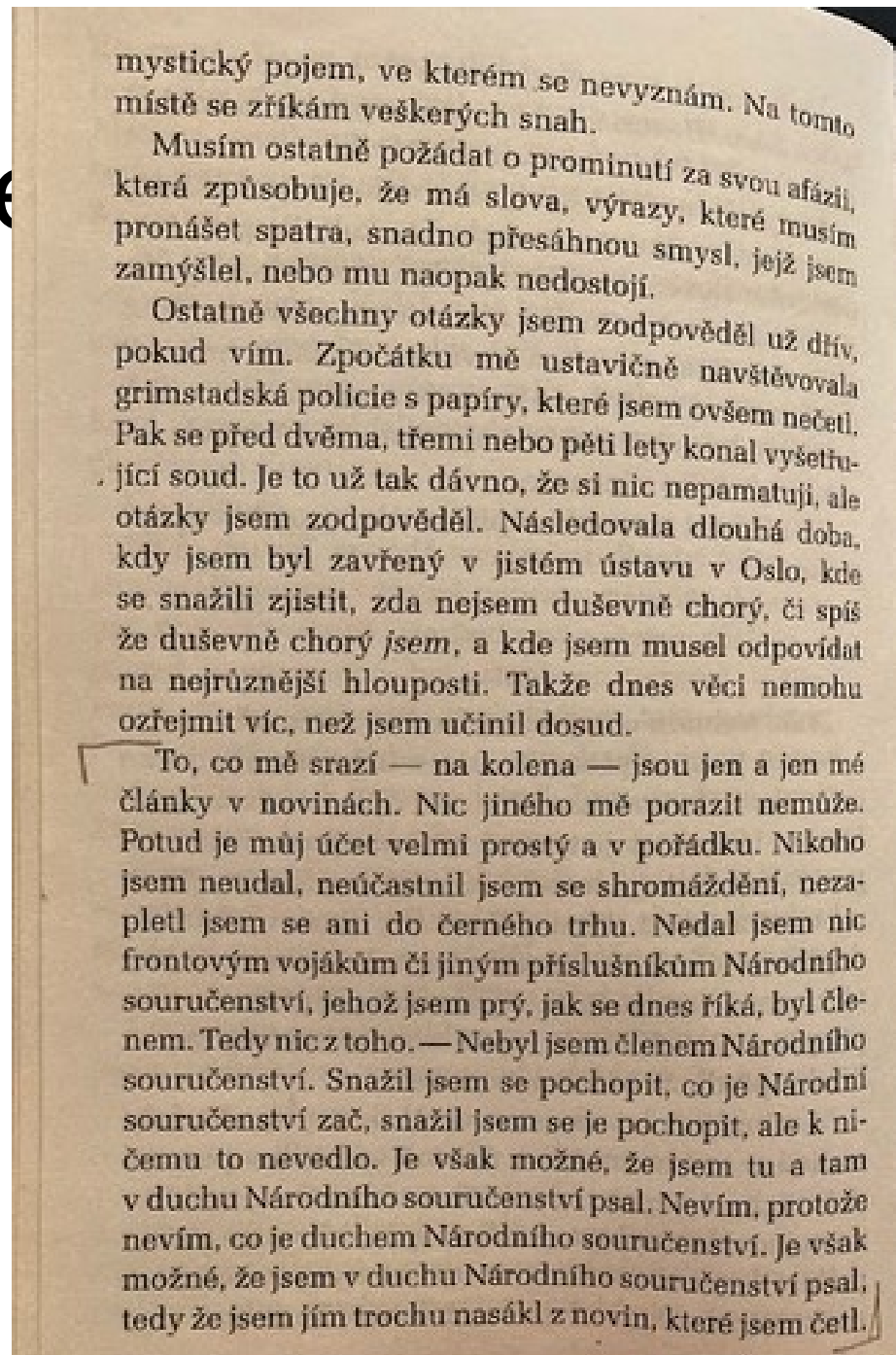
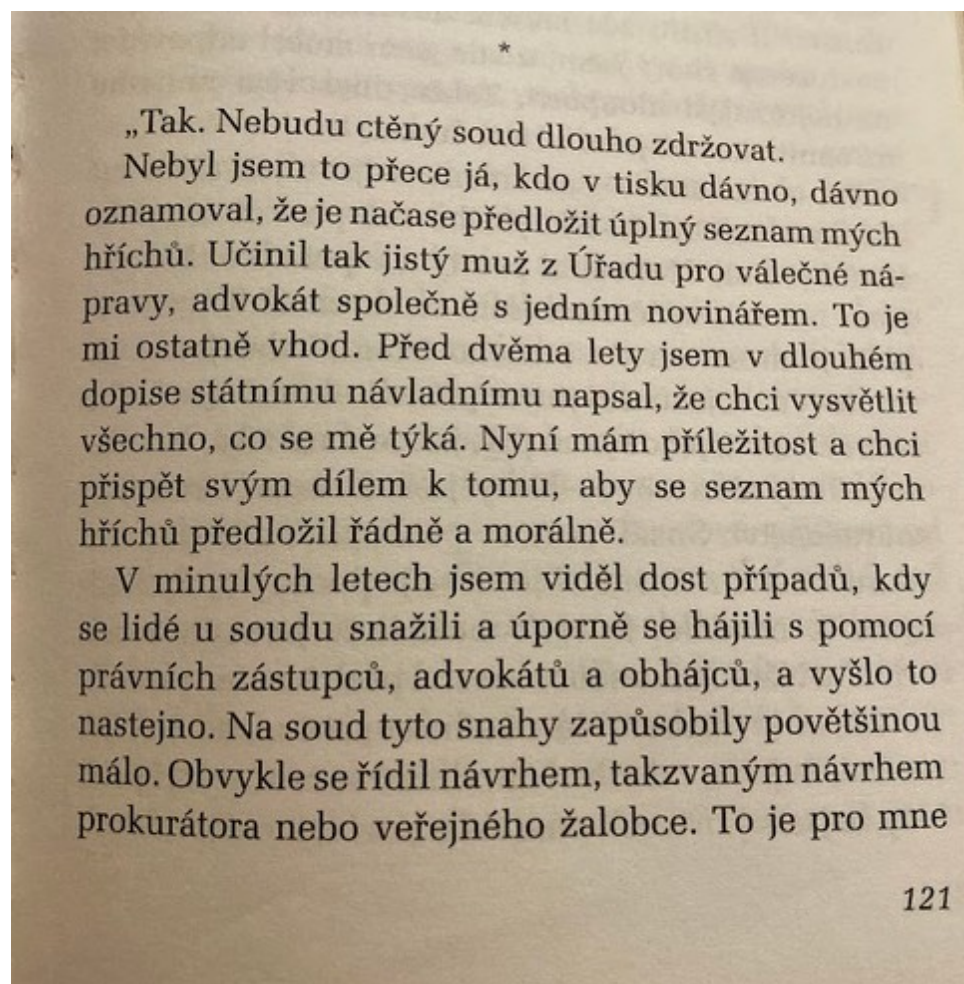
Navíc — čemu to celé mělo sloužit? Šlo o to prohlásit mě duševně chorým, a tudíž neodpovědným za své činy? Je toto laskavost, kterou mi pan státní návladní chtěl prokázat? Pak jste udělal účet bez hostinského. Už od první chvíle u vyšetřujícího soudu 23. června jsem na sebe vzal odpovědnost za své činy a po celou následující dobu jsem na tomto stanovisku bezvýhradně trval. Sám jsem totiž věděl, že pokud budu mít možnost mluvit neomezeně, věc se obrátí tak, že budu osvobozen, nebo dospěji tak blízko osvobození, jak sám budu moci a jak soud akceptuje. Věděl jsem, že jsem nevinný, hluchý a nevinný, při výslechu u státního návladního bych obstál už jen tím, že bych vypověděl většinu pravdy.

Tuto situaci však zmařily okolnosti, kdy jsem byl měsíc za měsícem nedobrovolně, pod nátlakem, základy, útrapami a výslechy zavřený. Je mi jasné, že ústav si může obstarat vybrané zprávy, které budou mluvit jinak. Nemáme všichni stejnou vnímavost, ať už je to dobře nebo špatně, ale ve svých projevech reagujeme různě. Někteří žijí, odpočívají

Pane státní návladní! Když jste zveřejnil výrok znalců o mé osobě, zároveň jste veřejně prohlásil, že zastavujete mé trestní stíhání a upouštíte od žaloby.

Odpusťte, ale tady jste opět jednal beze mne. Nezvážil jste možnost, že bych s tímto rozhodnutím mohl být nespokojený, zapomněl jste, že u vyšetřovacího soudu a i později jsem vždycky stál za tím, co jsem udělal, a očekával jsem soud. Váš impulzivní zásah způsobil, že jsem se potácel mezi nebem a zemí, a má záležitost se přesto nevyřešila. Půlka zbyla. Myslel jste si, že mi něco takového může posloužit, ale neposloužilo, a někteří lidé mi, myslím, dají za pravdu. Až donedávna jsem v Norsku i ve světě nebyl tak úplně ledaskdo a nelíbí se mi, že bych zbytek svých dní měl prožít v jakési Vaší amnestii, aniž bych nesl odpovědnost za své činy.

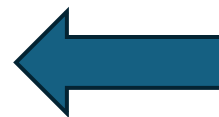
Hamsunova řeč na soude

Mé články si rozhodně může přečíst každý. Nesnažím se je snižovat, připisovat jim menší význam, než mají, to by spíš mohlo být na škodu. Naopak, stojím za nimi teď stejně jako dřív a jako vždycky.

Prosím, aby se zdůraznilo, že jsem psal v okupované zemi, v zemi obsazené, a v té souvislosti bych rád podal několik stručných informací o sobě samém:

Byli jsme ujišťováni, že se Norsku dostane předního, vynikajícího místa ve velkogermánském světovém společenství, které se tehdy utvářelo a v něj jsme všichni věřili, více či méně, ale věřili v něj všichni. Já jsem v ně věřil, proto jsem psal, jak jsem psal. Psal jsem o Norsku, jemuž se teď má dostat takového předního místa mezi germánskými zeměmi Evropy. Že jsem do jisté odpovídající míry musel psát i o okupační mocnosti, by mělo být vpravdě pochopitelné. Nesměl jsem se přece vystavit podezření vůči vlastní osobě — což se ostatně ve skutečnosti velmi paradoxně stalo. Celou dobu jsem byl ve svém domě obklopen německými důstojníky a vojáky, ba i v noci, ano, mnohokrát dokonce i v noci, až do bílého rána, takže jsem občas nabýval dojmu, že jsem obklopen pozorovateli, lidmi, kteří mě a mou domácnost mají kontrolovat. Z poměrně vysokých německých míst jsem byl dvakrát (jak si dnes vybavuji), dvakrát upozorněn, že nedělám tolik, kolik dělají jistí významní Švédové, přičemž mi bylo připomenuto, že Švédsko je neutrální země, což Norsko přece není. Ne, už jsem nebudil spokojenost. Čekalo se ode mě víc, než přišlo. Když jsem tedy za těchto okolností psal, bude pochopitelné, že jsem do jisté míry musel hledat rovnováhu, při svém postavení, co by muž určitého jména, jaké jsem měl, jsem

3-4

musel hledat rovnováhu mezi svou zemí a ostatním. Neříkám to, abych se omlouval, hájil. Vůbec se nehájím. Předkládám to na vysvětlenou, předkládám to jako informaci ctěnému soudu.

Nikdo, nikdo v celé zemi mi nefekl, že to, co jsem napsal, je špatné. Seděl jsem sám ve svém pokoji, odkázán výhradně na sebe. Neslyšel jsem, byl jsem takřka hluchý, co se mnou? Zezdola na mě bušili rourou od kamen, když jsem se měl jít najíst, ten zvuk jsem slyšel. Sešel jsem dolů, dostal jídlo a zase jsem se vrátil nahoru k sobě, na svou židli. Tak to šlo měsíce, roky, celé ty roky tomu tak bylo. A nikdy ani sebemenší náznak. Nebyl jsem přece žádný dezertér. Měl jsem tu v zemi jisté jméno. Měl jsem, jak jsem se domníval, přátele v obou norských táborech, jak mezi quislingovci, tak mezi vlastenci. Ale nikdy se mi od okolí nedostalo sebemenšího náznaku, sebemenší rady. Ne, toho se okolí velmi úzkostlivě střežilo. A ve vlastní domácnosti, od vlastní rodiny se mi jen zřídka dostalo trochy informací nebo pomoci, ba nedostaly se mi vůbec. Všechno se mi přece muselo dávat písemně, a to začalo být příliš obtížné. Zůstal jsem sám. Za těchto okolností jsem se mohl obracet jen ke svým dvěma listům, k Aftenpostenu a Fritt Folku, a v těchto dvou listech přece nestálo, že to, co jsem napsal, je špatné. Naopak.

A to, co jsem napsal, špatné nebylo. Nebylo to špatné, když jsem to psal. Bylo to správné, to, co jsem psal, jsem napsal správně.

Vysvětlím to. Co jsem napsal? Psal jsem, protože jsem chtěl zabránit, aby norští chlápci a muži vystupovali nerozumně a provokativně proti okupační

moci, zcela zbytečně, jen k vlastní zkáze a zhoubě. To jsem psal, v mnoha různých obměnách.

Ti, kdo nade mnou dnes triumfují, protože zvítězili, zvítězili navenek, na povrchu, je nenavštěvovaly tak jako mě rodiny, od těch nejnižších výše, s náfkem nad svými otci, syny a bratry, zavřenými někde za ostnatým drátem a odsouzenými — k smrti. Ano, odsouzenými k smrti. Nuž, neměl jsem žádnou moc, ale chodily za mnou. Neměl jsem pražádnou moc, ale posílal jsem telegramy. Obracel jsem se na Hitlera a na Terbovena. Oklikami jsem pronikal dokonce k jiným, například k jistému muži jménem Müller, o němž se říkalo, že má vliv a moc v zákulisí. Někde snad musí existovat archiv, kde jsou všechny mé telegramy uloženy. Bylo jich hodně. Telegrafoval jsem ve dne v noci, když času nezbývalo, když šlo o život či smrt mých krajanů. Získal jsem ženu svého správce, aby telegramy telefonicky podávala, jelikož já sám jsem nemohl. A byly to tedy tyto telegramy, co nakonec v Němcích vzbudilo jistou nedůvěru k mé osobě. Pokládali mě za jakéhosi prostředníka, poněkud nespolehlivého prostředníka, jehož si bude lepší trochu pohlídat. Sám Hitler si nakonec mé žádosti zapověděl. Unavovaly ho. Odkázal mě na Terbovena, Terboven mi neodpovídal. Nakolik mé telegramy k něčemu byly, nevím, stejně jako nakolik mé sloupky v novinách odradily mé krajany, o což jsem usiloval. Namísto tohoto marného telegrafování jsem se asi měl raději sám schovat. Mohl jsem se pokusit zmizet do Švédska, jak to učinilo tolik jiných. Byl bych se tam neztratil. Mám tam mnoho přátel, mám tam svého velkého a mocného nakladatele. A mohl jsem

se pokusit přeplavit do Anglie, jak také učinilo tolik jiných, kteří se odtud posléze vrátili coby hrdinové, protože opustili svou zem, protože utekli z vlastní země. Já jsem nic takového neudělal, nehnul jsem se, to mě nikdy ani nenapadlo. Domníval jsem se, že své zemi posloužím nejlépe, když zůstanu, kde jsem, a podle svých schopností budu v této těžké době, kdy národ strádá, obdělávat svou půdu a k tomu užívat svého pera pro ono Norsko, jemuž mělo připadnout skvělé místo mezi germánskými zeměmi Evropy. Ta myšlenka se mi od počátku zamlouvala. A víc než to, nadchla mě, posedla mě. Nevím, že bych se jí byl po celou tu dobu, kterou jsem strávil ve svém osamění, zbavil. Domníval jsem se, že je to velká myšlenka pro Norsko, a dodnes si myslím, že je to pro Norsko velká a dobrá idea, hodná, aby se pro ni bojovalo a pracovalo: Norsko, samostatná, zářící země na výspě Evropy! Měl jsem svou váhu u německého lidu, stejně tak jako jsem ji měl u lidu ruského, tyto dva mocné národy nade mnou držely ruku a nikdy by neodmítly mé žádosti.

Ale mým snahám se nevedlo dobře, nevedlo se jim dobře. Poměrně brzy jsem sám sebe znejistil, a nejvíc jsem znejistěl, když král a jeho vláda dobrovolně opustili zemi a sami se tady doma zbavili funkce. To mi podrazilo celý základ. Zůstal jsem viset mezi nebem a zemí. Už jsem neměl nic pevného, čeho se přidržet. Tak jsem seděl a psal, seděl a telegrafoval a hloubal. Můj stav v této době byl stavem hloubání. Hloubal jsem o všem. Proto jsem si sám mohl připomenout, že každičké velké a hrdé kulturní jméno, které v Norsku máme, prošlo nejprve germánským Německem, aby se

stalo velkým ve světě. To jsem si nemyslel neprávem. Ale prý jsem se v tom mýlil. I v tom jsem se mýlil, přestože jde o tu nejjasnější pravdu v našich dějinách, v našich novodobých dějinách.

Ale nedosáhl jsem ničeho, ne, nedosáhl jsem ničeho. Dospěl jsem naopak k tomu, že jsem v očích a v srdcích všech ono Norsko, které jsem chtěl pozvednout, zradil. Že jsem ho zradil. Nu, budiž. Budiž, co mi veškeré tyto oči a srdce dnes chtějí připsat za vinu. Je to *má* prohra, kterou musím nést. A za sto let bude všechno zapomenuto. Tehdy bude zcela, totálně zapomenut dokonce i tento ctěný soud. Jména nás všech, co tu dnes sedíme, zmizí za sto let z tohoto světa, už nikdo si na ně nevzpomene, nezmíní je. Náš osud upadne v zapomnění.

Když jsem tak seděl a psal podle svých nejlepších schopností, a ve dne v noci rozesílal telegramy, tehdy jsem tedy prý zrazoval svou zemi. Byl prý jsem vlastizrádce. Budiž. Ale já jsem to tak necítil, nechápal jsem to tak a ani dnes to tak nechápu. Jsem v nejhlubším míru sám se sebou, mé svědomí je naprosto čisté.

Obecného mínění si vážím poměrně vysoce. Našeho norského soudního systému si vážím ještě víc, ale nevážím si ho tolik jako svého vlastního vědomí toho, co je dobré a co zlé, co je správné a co špatné. Jsem dost starý na to, abych měl své vlastní měřítko, a mé je takové.

Po celý svůj pomalu už celkem dlouhý život, ve všech zemích, do nichž jsem přišel, a mezi všemi národy, do nichž jsem se vmísil, jsem ve svém srdci vždy a výhradně choval a chránil svou *vlast*. A svou otčinu si tam hodlám uchovat i nadále, zatímco čekám na svůj konečný soud.

Zde ctěnému soudu poděkuji.

Chtěl jsem při této příležitosti vyjádřit jen těchto několik prostých věcí, abych nebyl po celou dobu stejně němý, jako jsem hluchý. Svými slovy jsem se nemínil hájit. To, co tak mohlo vyznít, vyplývá jen z látky mé řeči, z toho, že jsem byl nucen uvést několik faktů. Ale nemínil jsem se hájit, proto jsem se také ani nezmínil o svědcích, na něž poukázat by mi patrně mohlo prospět. A nechtěl jsem mluvit ani o všech ostatních materiálech, které by mi snad také mohly prospět. To lze odložit. To může počkat na někdy později, na možná lepší časy a na jiný než na tento soud. Zítra snad bude také den a já mohu počkat. Mám čas. Živý či mrtvý, to je jedno, a především je jedno světu, jak se vede jednotlivci, v tomto případě mně. Ale já mohu počkat. Snad budu moci.“

*

Po mé řeči vystoupil veřejný žalobce, po něm má obhájkyň. Zase jsem hodiny seděl a nevěděl, co se děje. Nakonec jsem od soudu obdržel několik písemných otázek, na něž jsem odpověděl.

Tak uplynul den. Snesl se temný večer.

Konec.

*

Chodí mi nějaká pošta, dopisy a telegramy, ukládám je na jednu hromádku, otevřu je později. Uplyne několik dní, začínají Vánoce, vracím se domů na Nørholm a zase se se vším shledávám. Je zvláštní, vidět to teď. Vršky jsou

Reflexe

- Martin Humpál: Zbloudilovy stezky. In: Hamsun, K. Po zarostlých stezkách. Mladá fronta 2002, s. 153-172.

ZBLOUDILCOVY STEZKY

Ve třicátých letech minulého století dostupovala sláva Knuta Hamsuna (1859–1952) vrcholu. V rodném Norsku i ve světě patřil k nejčtenějším autorům. Dokonce i mimo Norsko ho v té době někteří považovali za největšího žijícího spisovatele. Tehdy měl již za sebou dlouhou řadu literárních děl (především románů), která ovlivnila generace evropských i neevropských literátů včetně takových osobností, jako byli Mannové, Kafka, Hesse, Brecht, Musil, Gide, Hemingway či I. B. Singer. V roce 1929, kdy se dožil sedmdesáti let a jeho knihy již existovaly v 27 jazycích, vyšly na jeho počest dva festschriftы (v Norsku a Německu), v nichž mu vedle významných spisovatelů vyjádřili svůj obdiv například i Einstein, Schönberg a T. G. Masaryk. Vše nasvědčovalo tomu, že Hamsun dožije svá poslední léta jako klasik světové literatury těšící se všeobecné úctě.

Místo toho jej však čekal hluboký pád. Svým obdivovatelům přichystal Hamsun šokující překvapení. V letech 1940–45 otevřeně podporoval hitlerovské Německo a zařadil se tak mezi některé další spisovatele, kteří propůjčili hlas fašistickému režimu, jako například Ezra Pound či Louis-Ferdinand Céline.

Podporu Německu opakovaně vyjádřil během války zejména v několika novinových článcích, zveřejněných většinou v okupované vlasti. V nich mimo jiné vyzýval Nory, aby složili zbraně a nestavěli se Němcům na odpor, odsuzoval krále za to, že uprchl ze země se svou „soukromou vládou“, a pěl chválu na norskou fašistickou stranu Národní souručenství a jejího vůdce, loutkového premiéra Vidkuna Quislinga (po válce popraveného za vlastizrady). Mnoha čtenářům po celém světě tím způsobil hořké zklamání, nejvíce ovšem jeho jednání pochopitelně zasáhlo jeho spoluobčany. Někteří Norové začali vyjadřovat své opovržení tím, že jeho knihy pálili nebo mu je házeli přes plot jeho sídla Nørholm u jihonorského městečka Grimstad, jiní na tržištích a v antikvariátech demonstrativně prodávali jeho Sebrané spisy za symbolicky nízkou cenu. V roce 1943 Hamsun navštívil Goebbelse a Hitlera. Goebbelsovi později poslal jako dárek medaili, kterou v roce 1920 obdržel jako součást Nobelovy ceny za literaturu. 7. května 1945, tj. den před oficiální kapitulací Německa, publikoval v norských novinách nekrolog na Hitlera, v němž mimo jiné stojí: „Byl to válečník, válečník za lidstvo a hlasatel evangelia práva pro všechny národy. Byl reformátorskou postavou nejvyššího řádu a jeho historickým údělem bylo působit v době bezpříkladné surovosti, která jej nakonec porazila.“¹

Poválečné Norsko stálo před nezáviděníhodnou otázkou: co si počít s národním bardem, z něhož se stal velezrádce? Vzhledem k pokročilému věku nebyl Hamsun v průběhu vyšetřování vzat do vazby, nýbrž umístěn do grimstadské nemocnice a později

do domu s pečovatelskou službou v jihonorském Landviku. Dobu mezi říjnem 1945 a únorem následujícího roku strávil na univerzitní psychiatrické klinice v Oslo, kde byl nucen podrobit se vyšetření, jež pro něho představovalo značné fyzické vypětí a psychické utrpení; poté se vrátil do domova pro přestárlé, kde si již pobyt hradil sám. Lékaři pod vedením profesora Gabriela Langfeldta sice pacienta neshledali duševně chorým a v době spáchaného činu nepřičetným, nicméně došli k závěru, že má „trvale oslabené duševní schopnosti“. Tato diagnóza je dodnes předmětem odborných i neoborných diskusí. Již v době zveřejnění posudku se množství Norů nemohlo ubránit pocitu, že výsledek vyšetření byl předem daný a že za ním vězela snaha nechat tehdy již prakticky hluchého a téměř slepého šestaosmdesátiletého Hamsuna dožít bez velkých procesů a „omluvit“ jeho činy údajnou senilitou. Na základě lékařského nálezu byl skutečně zproštěn žaloby ve věci vlastizrady. Spisovatel byl ovšem jak diagnózou, tak soudním rozhodnutím vsutku rozezlen, o čemž svědčí mimo jiné i jeho dopis (jeho text je přetištěn i v knize *Po zarostlých stezkách*), odeslaný státnímu návladnímu, v němž si stěžoval, že mu stažením žaloby bylo znemožněno hájit se a přijmout odpovědnost za své činy. Pro Hamsuna bylo věci osobní hrdosti a cti stát až do konce za svými publikovanými názory, které ani nyní v podstatě nezměnil, a zároveň ukázat, že jeho duševní schopnosti ve skutečnosti byly a jsou zcela v pořádku.

Proces sice obnoven nebyl, ale Hamsun nakonec příležitost promluvit před soudní stolicí přece jen

dostal. Podle zvláštního zákona byli totiž všichni členové Národního souručenství povinni zaplatit náhradu škod, které nacismus v Norsku napáchal. O výši peněžitých trestů rozhodovaly civilní soudy. K jednomu z nich se po dlouhých odkladech dostal v prosinci 1947 i Hamsunův případ. Při soudním líčení konajícím se v Grimstadu se obhájkyňi podařilo vyvrátit, že by její klient byl oficiálním členem Národního souručenství. Byl sice v záznamech strany veden jako její člen, avšak nesrovnalosti v předložených dokumentech nasvědčovaly spíše tomu, že se jím papírově stal díky úřednické přičinlivosti někoho jiného; sám podle všeho o vstup nikdy nepožádal.² Současně ovšem řada přímých i nepřímých důkazů — např. nosil za války stranický odznak — jasně potvrzovala, že Quislingova strana se vždy těšila Hamsunově veřejné podpoře (přestože ji nikdy nevolil) a že k ní pocítoval duchovní příslušnost, což se ostatně po válce ani nesnažil popřít (řeč, kterou pronesl u soudu, je rovněž zahrnuta do textu *Po zarostlých stezkách*). Proto soud nakonec uznal Hamsuna vinným a odsoudil ho k pokutě 425 000 norských korun. Spisovatel se odvolal k Nejvyššímu soudu, jenž sice rozsudek potvrdil, ale snížil vyměřenou částku na 325 000 korun. I takováto pokuta ovšem pohltila téměř veškeré jeho jmění. Zůstal mu alespoň Nørholm, kam se poté, co podal odvolání, vrátil.

Nikoho v té době zřejmě nenapadlo, že by Hamsun, jehož poslední román vyšel v roce 1936, ještě mohl něco napsat. V roce 1949 však všechny překvapil vydáním autobiografické črty z poválečné doby s názvem *Po zarostlých stezkách*. Na devadesátiletého starce byl

tento text napsán natolik kvalitně, že výrok psychiatrů o „trvale oslabených duševních schopnostech“ zcela zesměšnil. Zmíněná formulace se tak výrazně zapsala do norských dějin; stala se známým výrazem, jenž je v norském jazyce možno zaslechnout dodnes, a to převážně v ironicky žertovném kontextu.

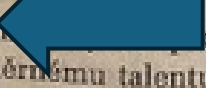
Hamsunovo chování za války patří k nejtrapnějším okamžikům norské historie. Způsobilo kulturní otřes, jehož dozvuky se v Norsku projevují dodnes — ačkoli Hamsun znovu patří k nejčtenějším a nejoblíbenějším domácím autorům, například pokusy hamsunovských nadšenců vztyčit jeho sochu či pojmenovat po něm ulici opakovaně ztroskotávají na odporu ostatních občanů. Bezprostředně po válce se zmíněný otřes projevil mimo jiné i radikálně sníženým zájmem o jeho dílo, jenž se sice do jisté míry obnovil již po vydání *Po zarostlých stezkách*, avšak trvalo minimálně jednu generaci, než se čtenáři začali k Hamsunovým literárním textům vracet ve větším měřítku (totéž platí i o literárním bádání — první norská doktorská dizertace na hamsunovské téma byla napsána až v roce 1964). Spisovatel svým jednáním nastolil řadu velkých otázek. Byl opravdu fašista či nacista? Pokud ano, v jakém smyslu? Jsou fašistické či nacistické prvky přítomny pouze v textech, které vyjadřují jeho osobní názory víceméně přímo (články, proslovy, dopisy), nebo je lze najít i v jeho literárním díle? Lze oddělit autorskou fikci od osobnosti autora samého? To jsou zásadní otázky tzv. „debaty o Hamsunovi“, která trvá v norských odborných i neoborných kruzích od 40. let dodnes.

Alespoň jedna věc se v tomto ohledu zdá být jasná — ve svém beletristickém díle se Hamsun nikdy nepro-

půjčil ke stranické ani ideologické propagandě. Zbývá ovšem otázka, zdali za fašistické či nacistické přece jen nelze považovat některé tendenční prvky v jeho literárních textech. K tomuto problému se vrátíme později. Pokud jde o Hamsuna jako člověka, otázka jeho fašismu/nacismu jako osobního názoru či stanoviska je poměrně složitá. Hamsun v žádném případě nebyl typem spisovatele-vzdělance jako, dejme tomu, Karel Čapek, nebyl to žádný noblesní veřejný debater, jenž má přehled o společenských jevech a problémech a propracované názory na jejich podstatu a příčiny. Byl to naopak spisovatel-přirozený talent, samostatný individualista, který se stal úspěšným především díky neobyčejnému citu pro jazyk a smysl pro psychologický detail. Více než vyloženě společenská problematika ho vždy zajímaly záhady lidské psychy. Ve svých názorech spoléhal mnohem více na subjektivní intuici než na snahu informovat se o společenských jevech a proniknout k jejich podstatě na základě rozumových úvah. Jeho proněmecké chování proto nebylo výsledkem nějakého hlubšího poznání nacistické ideologie ani některých jejích praktických dopadů. V jeho více než vstřícném postoji k hitlerovskému Německu se odrážel celý komplex osobních psychologických pohnutek, z nichž některé byly zcela iracionální povahy a s realitou nacistické politiky souvisely pouze mlhavě. Hlavní aspekty tohoto komplexu se pokusíme nastínit v následujících odstavcích.

Hamsun byl původně obyčejný venkovský chlapec, který došel světové slávy díky nezměrnému talentu. Cestu k úspěchu mu rozhodně nikdo nezametl, jeho dětství a mládí bylo těžké. Prakticky až do svých třiceti

let, kdy napsal proslulý debutový román *Hlad* (Sult, 1890, č. 1959), se osaměle protloukal, jak se dalo, vystřídal řadu příležitostných zaměstnání jak v Norsku, tak v USA (kde strávil v osmdesátých letech 19. století zhruba čtyři roky). Zažil léta velké chudoby a strach ze smrti hladem i tuberkulózou. Takový život v něm vypěstoval silný individualismus. Vždy toužil vyniknout jako výjimečný umělec a shodou okolností začal publikovat v době, kdy právě myšlenka umělecké a lidské výjimečnosti byla ve flóru. Na konci 80. a začátkem 90. let 19. století totiž dánský kritik Georg Brandes po Skandinávii úspěšně šířil myšlenky Friedricha Nietzscheho a Hamsun byl jedním z těch, kteří se s mnoha Nietzscheho postoji a názory ztotožnili, neboť potvrzovaly jeho vlastní. Za jeho tehdejší i pozdější aroganci a povznesenosti se však skrývala hluboká „vnitřní nejistota a komplex méněcennosti“³, pramenící ze skromných a ubíjejících poměrů, z nichž vyšel (zmíněný komplex se v jeho díle projevuje například častým zesměšňováním vzdělců a intelektuálů). Nietzschevsko-brandesovské pojetí duchovní aristokracie se mu pochopitelně zamlouvalo, neboť v něm viděl možnost se nad dané poměry vyšvihnout. Zároveň v něm vypjatá touha po vyniknutí zasela semínka pohrdání liberalismem a demokracií, které podle něho brání rozvoji a uplatnění výjimečných jedinců.

Zastáncem demokracie Hamsun opravdu nikdy nebyl. Jeho pobyt v USA ho utvrdil v jeho averzi vůči angloamerické industrializované civilizaci, jež dle jeho názoru člověka vytrhává z přirozeného soužití s přírodou a mechanizuje jeho život a jejíž demokratické principy vyvíjejí přílišný tlak na nivelizování rozdílů

mezi lidmi a potlačují projevy kulturní jedinečnosti.⁴ Spíše než Spojené státy ovšem byla hlavním terčem Hamsunova pohrdání Velká Británie. Jeho nenávisť ke všemu anglickému byla téměř patologická. Anglie pro něho ztělesňovala aroganci a kulturní barbarství nejvyššího řádu. Nebylo to jen proto, že jeho díla se v angloamerickém světě dočkala mnohem chladnějšího přijetí než jinde, ačkoli i tato skutečnost pravděpodobně u ješitného Hamsuna hrála nezanedbatelnou roli. Spisovatel si především na základě historických faktů i různých subjektivních dojmů během svého života postupně vytvořil obraz Anglie jako válkychtivé a neobyčejně rozpínavé velmoci, která se za účelem získávání stále dalších kolonií opakovaně dopouští politických zrad a nelidských krutostí. V tomto ohledu na něho hluboce zapůsobila četba o chování Angličanů v afrických a asijských koloniích, zejména ho šokovalo jejich neúprosné vyhladovění obyvatelstva v době búrské války. Pokud jde o britsko-skandinávské střety, pobouřilo Hamsuna mimo jiné nepřetržitě třídenní dělostřelecké ostřelování Kodaně v roce 1807 a jednoznačně nespravedlivý výsledek mezinárodní arbitráže týkající se námořního incidentu mezi norskými policejními orgány a britskými pašeráky u severonorského města Bodø v roce 1818. Navíc Hamsun sám již od dětství opakovaně pocítoval velké ponížení, když vidával servilní, ba i žebrácké chování chudých norských venkovanů vůči údajně nesmírně přezíravým a povýšeným anglickým turistům. Ze všech těchto a dalších důvodů měl nakonec Hamsun tendenci vinit Británii téměř ze všeho. „Většina všeho neklidu, všech běd, všeho útlaku, věrolomnosti, násilí a mezinárodních

konfliktů pramení ze zdroje jménem Anglie. I za současnou válku a světové neštěstí, jež přinesla, můžeme poděkovat Anglii.“⁵ Nenávisť k Anglii je tedy jedním z hlavních důvodů, proč Hamsun za druhé světové války podporoval Německo.⁶ V něm viděl sílu, která konečně zkrátí britskou imperialistickou rozpínavost.

Trvalá a nekritická přízeň, jakou projevoval Německu, měla ovšem i řadu dalších důvodů. Jeden z nich byl velice osobní — v Německu se (mimo Norsko) jeho dílo těšilo největší oblibě. Skrze tuto zemi získal světovou slávu a mezi německy píšícími autory měl také nejvíce obdivovatelů a napodobitelů. Pokud však ještě zůstaneme na politicko-ideové úrovni, nelze přehlédnout částečnou spřízněnost spisovatelových osobních představ o správné podobě společnosti s některými aspekty nacistické ideologie.

Jak již bylo naznačeno výše, Hamsun pokládal moderní kapitalistickou industrializaci, mechanizaci a technologizaci života za zhoubný jev. Jeho ideálem byla tradiční agrární společnost — za nejodvůhodnější typ práce považoval obdělávání půdy a vzorem všech činností byl pro něho sedlák (dělníky, úředníky a lidmi živícími se duševní prací, tj. všemi těmi, které ztotožňoval s urbanizovanou společností, Hamsun pohrdal). Lidé vykonávající zemědělskou práci totiž žijí v souladu s přírodou a právě organické sepětí člověka s přírodou pro autora představovalo nejvyšší ideál lidského života (je i ústřední hodnotou, k níž se sbíhají jednotlivé tematické nitky téměř veškeré jeho tvorby). Moderní doba podle Hamsuna lidi od tohoto ideálu vzdaluje, neboť ničí tradiční, „přirozené“ struktury vesnického společenství, způsobuje

migraci z venkova do měst a vystěhovalectví ze země, a vytrhává tak člověka z jeho kořenů, bere mu pevný životní fundament; takový člověk pak podléhá svodům povrchních hodnot a stává se vnitřně rozpolceným a věčně nespokojeným.

Angloamerický svět, v němž se všeobecná modernizace stala synonymem pokroku, proto Hamsun viděl jako oblast kulturního úpadku. Plně se ztotožňoval se specifickým dělením na „kulturu“ a „civilizaci“, jaké se výrazně uplatňovalo v myšlenkové atmosféře meziválečného Německa, přičemž kulturu spojoval s tradičním venkovským způsobem existence a civilizaci s negativně pojatým životem ve „zkažených“ městech. Od takto vypjaté glorifikace venkova, implicitně proti sobě stavějící prvky lokální a kosmopolitní, pochopitelně nemusí být daleko k nacionalismu. Jak se lze dočíst i v *Po zarostlých stezkách*, Hamsun si vždy zakládal na svém národním cítění a své jednání za války se snažil vysvětlit mimo jiné i svým vlastenectvím — vše prý dělal pro dobro Norska. Jedním ze styčných bodů mezi jeho názory a ideologií národního socialismu je tedy i nacionalisticky pojatý důraz na sepětí s rodnou půdou. Nacisté se v Německu dostali k moci mimo jiné i obrátným využitím agrární krize ve svůj politický prospěch — značné části vesnického obyvatelstva dali pocit, že jejich strana se silně orientuje právě na podporu venkova. Nakonec tedy není divu, že mnozí Němci Hamsuna viděli jako stoupence ideologie „krve a půdy“ (*Blut und Boden*)⁷ — řada jeho děl umělecky ztvárňuje zmíněný kontrast mezi zdravou selskou kulturou a nezdravou městskou civilizací,

a to platí dvojnásob o jeho nejidealističtějším románem *Matka země* (*Markens Grøde*, 1917, č. 1970) oceněném Nobelovou cenou, jenž zobrazuje jakousi pseudofeudální, preindustriální venkovskou idylu a oslavuje sepětí s rodnou hroudou.

Zároveň je však třeba dodat, že ideová náplň první části sousloví „krev a půda“ se s Hamsunovými názory míjí. Je sice nepochybné, že jeho pohled na svět byl do velké míry etnocentrický (byl zastáncem pangermanismu a jako takovému se mu tudíž zamlouvala i myšlenka velkogermánské „třetí říše“), ale většina badatelů se kloní k názoru, že nebyl rasista ani antisemita (i když nelze popřít, že v jeho veřejných výrocích — v umělecké tvorbě mnohem méně — lze najít i několik negativně formulovaných poznámek o Židech, vycházejících z dobových předsudků a stereotypů).⁸ Rasová mystika krve byla Hamsunovi cizí, smysl teorie rasové nadřazenosti mu unikal a o vyhlazování Židů a zrůdných experimentech na nich vykonávaných se dozvěděl až po válce.

Od vzývání venkovského života založeného na fyzické práci není daleko k oslavě zdraví a tělesné síly. I to je jeden z bodů, v nichž se autorovy názory protínají s nacistickou ideologií, jejíž součástí byl i kult fyzické krásy, síly, mládí a zdraví a vulgárně darwinistický odpor k „biologicky méněcenným“, tj. slabším, starým a postiženým. Jak Hamsunovy veřejné výroky, tak i řada jeho literárních textů nabízejí množství důkazů, že mládí a zdraví v něm vyvolávaly výhradně kladné pocity, kdežto stáří, fyzická nemohoucnost a tělesně postižené osoby v něm vzbuzovaly ošklivost (ironií osudu se sám dožil téměř 93 let!).⁹ Tuto

ošklivost se snažil ve svých dílech přenést i na čtenáře; fyzicky nedokonalé postavy jsou u Hamsuna buďto — v lepších případech — zobrazovány jako vizuálně odpudivé, nebo — v horších případech — jsou jim dokonce přisuzovány negativní povahové vlastnosti. Takovýto pohled na člověka samozřejmě Hamsuna neukazuje v příliš lichotivém světle, i tak je ovšem třeba zdůraznit, že jej nepřejal od nacistických ideologů, měl jej odjakživa. Každopádně i v tomto ohledu byl jeho myšlenkový svět na hony vzdálen zvrhlým eugenickým praktikám hitlerovského Německa, o nichž až do konce války nevěděl.

Vedle proněmecké orientace existuje ještě jeden obecný důvod, proč spisovatel podporoval diktátorský režim. Je to jeho již zmíněný krajní individualismus a nietzschovský duchovní aristokratismus. Tento problém má dva aspekty; týká se jak spisovatelova pohledu na sebe samého, tak jeho obdivu k výjimečným jedincům. Hamsun vždy pohrdal masami a zastával elitářský pohled na literaturu i politiku. Byl přesvědčen o vlastní výjimečnosti lidské i umělecké, a rád se proto stavěl do role věčně opozičního outsidera, jehož originální pohled na skutečnost je zneuznáván ve jménu měšťáckých konvencí a banálních pravd. Subjektivní intuici vždy pokládal za spolehlivější nástroj poznání než chladnou rozumovou analýzu faktů. Pokud byl tedy o něčem pevně přesvědčen, nic ho nemohlo zviklat, ani kdyby celá země smýšlela jinak. To, že v době okupace Norska velká část obyvatelstva stála na opačné straně barikády, tedy zřejmě nepovažoval za nic neobvyklého — jako už několikrát předtím, masa prostě jen nechápala jeho „vyšší pravdu“.

Ze stejného důvodu Hamsun zavrhoval moderní parlamentní demokracii a preferoval patriarchální uspořádání společnosti založené na „přirozené“ autoritě výjimečných, osvícených jedinců. Politický liberalismus viděl jen jako emancipaci tupých mas, které ve skutečnosti potřebují vládu silné ruky. Proto byl vždy fascinován lidmi s vůdcovským charismatem¹⁰, jakými byli Hitler a Quisling, ačkoli poté, co oba osobně poznal, jimi byl zklamán. Jeho návštěva u Hitlera mimochodem vůbec nebyla pouhou zdvořilostní záležitostí. Podle dochovaného zápisu jejich rozhovoru si Hamsun Hitlerovi stěžoval na krvavé postupy nesmlouvavého říšského komisaře Terbovena v Norsku, žádal jeho odvolání a opakovaně Hitlerovi odporoval.¹¹ Dle svědectví Hitlerova tiskového mluvčího ho tím rozzuřil jako málokdo.

K problému fašistické diktatury se váže i otázka schvalování násilných prostředků. Jak tomu bylo v Hamsunově případě? Je sice pravda, že malému počtu svých literárních postav vložil do úst slova, která lze vykládat jako vyjadřující touhu po násilném ovládnutí mas (viz zvláště protagonistu románu *Mysterie; Mysterier*, 1892, č. 1982, 2000), avšak tyto výrazy jsou ojedinělé a jsou především produktem autorovy umělecké individualistické pózy.¹² Coby veřejná i soukromá osoba Hamsun pro násilí nikdy nehoroval, naopak je spíše odsuzoval. Krveprolití a popravy během války na něho těžce dolehly, o čemž svědčí mimo jiné i jeho rozhořčení nad Terbovenovými praktikami a velké množství dopisů a telegramů, v nichž u německých úřadů orodoval za norské i cizí občany (včetně Židů), aby jim pomohl z vězení či je

zachránil před popravou. Na druhou stranu se nelze ubránit dojmu, že nad některými násilnými aspekty — zvláště pokud jde o oblasti mimo Norsko — Hitlerovy krutovlády ve jménu ideje porážky Anglie a vytvoření velkogermánské říše přece jen přivíral oči, řídě se patrně úslovím „když se kácí les, lítají třísky“. Pokud jde o německý militarismus již před válkou, pomýleně jej považoval za pouhou obrannou strategii, nutné zlo způsobené zbrojením v jiných evropských zemích.]

K dokreslení obrazu Hamsunova chování je nutno dodat, že ačkoli jeho příklon na stranu Německa po 9. dubnu 1940 (počátek okupace Norska) byl pro mnoho lidí nečekaným šokem, ze zpětného pohledu se jeví o něco méně překvapivým než tehdy, neboť spisovatel zastával obdobné postoje již dlouho předtím. Německo podporoval již během první světové války, pouze ne tak výrazně a ne v Německem okupované zemi. Fašizoidní prvky se objevují v některých jeho člancích dávno před rokem 1940 (nejkřiklavějším případem je jeho kritika snahy udělit německému novináři a pacifistovi Carlu von Ossietzky, internovanému v koncentračním táboře, Nobelovu cenu míru v roce 1935), převážná část veřejnosti však tyto tehdy ještě sporadické případy přehlížela jako ojedinělé výstřelky geniálního spisovatele; mimo Norsko navíc jeho články většinou nebyly známy.¹³

Hamsunova zaslepenost v otázce podpory Německa během okupace Norska má ovšem vedle čistě ideových důvodů ještě další, prozaičtější příčinu, a tou je jeho značná izolace od okolního světa. Hamsun se během války kromě své rodiny s mnoha lidmi nestýkal. [Byl silně nahluchlý, a komunikace s ním

proto byla složitá — buďto se na něho muselo mluvit nahlas z bezprostřední blízkosti, nebo bylo nutno psát mu sdělení na kousky papíru. Většinu informací, které měl o dění doma i ve světě, získával tudíž buďto četbou novin, které za okupace podávaly propagandisticky zkreslený obraz skutečnosti, nebo byl odkázán na svou ženu Marii, jež většinou sloužila jako prostředník mezi ním a lidmi mimo rodinný kruh. To ovšem zdaleka nebyla osoba, která by mohla Hamsunův obraz světa korigovat, neboť byla mnohem zapálenějším příznivcem hitlerovského režimu než spisovatel sám. Na rozdíl od něho byla nezpochybnitelně členkou Národního souručenství, slepě přijímala nacistickou ideologii a pro režim se exponovala mnohem silněji než její muž (po válce byla odsouzena ke třem letům vězení a vysoké pokutě). Někteří tvrdí, že manželovi zatajovala informace, manipulovala jím a mnohdy za jeho zády jednala jeho jménem jinak, než by si přál. To je sice částečně pravda, ale pokusy zveličít její podíl na Hamsunově pomýlenosti a svalit na ni vinu za jeho postoje jsou poněkud naivní a ne zcela spravedlivé.¹⁴ Nicméně je zřejmé, že izolace, v jaké spisovatel — s menším či větším přispěním své ženy — v letech 1940–45 žil, je rovněž jednou z příčin jeho tehdejší politické zaslepenosti.]

Otázka Hamsunova fašismu či nacismu je tedy značně složitá. Z výše uvedeného vyplývá, že jedna z možných odpovědí by mohla znít asi takto: Hamsun byl fašista, pokud tímto výrazem míníme fašisticky smýšlející člověk. Jeho pohrdání politickým liberalismem a demokracií a naopak preferování diktátorského režimu řízeného na základě vůdcovského